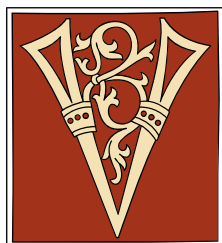


# Een **vont** en een **lam** in 1527

## Het beeldverhaal van de doopvont van de Sint-Walburgiskerk

### Aartje Bos-Oskam

Aartje Bos-Oskam is meer dan 25 jaar gids geweest in de Walburgiskerk en heeft zich intensief verdiept in de achtergronden van wat in die kerk te zien is. Daarover publiceert ze regelmatig.



Wie kent niet de reusachtige koperen doopvont van de Sint-Walburgiskerk in Zutphen? Tegenwoordig staat ze verloren tegen de westmuur van de zuidbeuk van de kerk, ongepoetst en ongebruikt. Dat was de eerste jaren na 1527 totaal anders. Apetrots was men op de vont. Je kon toen niet zeggen dat je in Zutphen geweest was als je deze vont niet gezien had. Ze vormde de schitterende finishing touch na een grote verbouwing van de kerk. De vorm sloot helemaal aan bij wat er verder in de kerk te zien en te doen was. Wat kunnen we daarvan nu nog herkennen?

### Een torenmonstrans

an een afstand lijkt de doopvont een rijkversierde torenmonstrans van circa vier meter hoog, die behoorlijk intact is gebleven. Van dichtbij zien we dat de vont bestaat uit een kuip in de vorm van een miskelk en een deksel in de vorm van een toren. Dat deksel is zo zwaar, dat het met behulp van een kraan getild moet worden. De eenvoudige kraan is nog aanwezig maar voor het bedienen is een contragewicht nodig. Ooit was dat een kogel van ruim 20 oude Zutphense ponden.<sup>1</sup> Met dat gewicht kon men het deksel iets heffen en opzij duwen, waarna men bij het gewijde water in de vont kon komen.

Het belangrijkste sierelement van het deksel is het dooppaviljoen. Het lijkt wat op een hoge zonnetent waarin nog twee van de drie figuren staan. Standaard bestaat deze figurengroep uit: vooraan Christus, die zijn bovenkleed afgegeven heeft om zelf gedoopt te worden, met schuin achter hem een engelfiguur die dat kleed over zijn armen draagt en een derde figuur, die altijd Johannes de Do-



De doopvont in haar huidige staat.

FOTO JAN FRINGS



**Geopend vont te Overveen.**

per voorstelt. Helaas mist hier Christus.

We weten dat de kerkmeesters Frans de Witte en Johan Aessack opdracht voor dit geelkoperen doopvont gegeven hebben.<sup>2</sup> Ze bestelden het bij Gielis van den Eynde in Mechelen,<sup>3</sup> indertijd het mekka van de geelkoperbewerking. Hoeveel ze ervoor betaalden, is onbekend. Maar in Breda, in de Onze-Lieve-Vrouwekerk is een vergelijkbaar vont uit 1540. Die was iets kleiner en lichter



**Hek van de dooptuin.**

dan de Walburgisvont; ze woog 2495 pond. Daar werden 449 Rijnse guldens voor neergelegd.<sup>4</sup> Er kwamen nog kosten overheen voor een kraan en een doophek. De vont in de Sint-Walburgiskerk woog compleet zeker 2800 pond.<sup>5</sup> Ook hier kwamen de kosten voor de kraan en het doophek daar nog bij.

De Witte en Aessack kozen voor een doopvont dat aansloot bij de theologie van hun tijd, waarin sprake was van een grote samenhang tussen eucharistie en doop. In beide sacramenten stelde men het lijden van Christus centraal. Men gebruikte daarbij de tekenen van hostie en wijn en noemde Christus daarbij het lam van God dat de zonden der wereld wegnam.<sup>6</sup> De wijn werd dan geschonken uit een miskelk. Naar die bokaal verwijst de vorm van de kuip. Het model van het torendeksel sluit daarbij aan en wijst naar de hemel, naar het leven met God. Samen vormen ze een verwijzing naar de Bijbeltekst Romeinen 6:3-4, waarin doop, dood en opstaan tot een vernieuwd leven voor God met elkaar verbonden worden.<sup>7</sup>

Deze symboliek werd in die tijd veelvuldig toegepast bij vonten. In een groot gebied, vanaf Antwerpen tot aan de Harz, kan men nog verwante vonten vinden. Ook in de Mariakerk (De Alde Witte) in Buitenpost (Friesland) heeft men nog een stenen doopvont uit de tweede helft van de 15<sup>e</sup> eeuw in de vorm van een bokaal, waarop



**Vont te Buitenpost.**





De vont in 1825, getekend door J. Jelgerhuis Rzn (1770-1836). Rechts de doorgang naar de toren, links het Annenhuysken.

te zien is hoe uit de hals van het lam Gods bloed vloeit in een miskelk.<sup>8</sup>

## De dooptuin

De vont staat op een verhoging met daaromheen een hek. Dat hek is versierd met veel grote en kleine bloemen. Binnen deze ruimte is de dooptuin.

Het woord tuin is afgeleid van het Duitse woord Zaun, dat hek of heg betekent. Van lieverlede werd ook de ruimte binnen het hek tuin genoemd. De dooptuin vormde zo een omsloten ruimte, herkenbaar als een plaats voor een sacramentele handeling, dichtbij de uitgang aan de westkant van de kerk. Voor de gelovigen van 1527 was het westen de kant van het Kwaad. Sommigen dachten zelfs dat nog verder westelijk, in een grot in Donegal (Ierland), een ingang van de hel was.<sup>9</sup> Ongedoopten waren nog geneigd tot alle kwaad, en zondig. Ze moesten eerst door het doopwater gereinigd worden, eer ze de kerk in mochten en lid van de geloofs-gemeenschap mochten zijn.

Op een oude tekening zien we de dooptuin

een paar meter richting de hoofdingang staan.

De doorgang onder de eerste toeg van de kerktoren was daardoor geblokkeerd en de kraan was bevestigd aan de zuidmuur van de toren.<sup>10</sup> Zo was tegen de westmuur naast de dooptuin nog plaats voor het Sint Annenhuysken. Dat was een uitdeelpunt van de Sint Anna Broederschap, die daar gaven uitdeelde aan 'huiszittende' armen die al minstens acht jaar in Zutphen woonden, minstens 40 jaar oud waren en van goed zedelijk gedrag. Deze armen konden er hun steun in natura ophalen.

## De versiering van de miskelk en het deksel

In de liturgie voor de doop worden aan de volwassen dopeling vooraf vragen gesteld. In geval de dopeling nog een kind is, geeft een doopge- tuige namens de kleine antwoord. Het beeldpro- gramma van alle figuren samen illustreert wat in die vragen aan de orde komt: het afzweren van het Kwade en kiezen voor het Goede tot eer van God. Zo zien we onder het vont zes leeuwen klem liggen. Ze hebben hun koppen naar buiten gericht en tonen hun blikkerende tanden, maar ze zijn machteloos en staan symbool voor de duivel die door het offer, de kruisdood van Chris- tus overwonnen is.<sup>11</sup>

Iets hoger langs de stam van de bokaal zit- ten vier evangelisten, ieder in een ondiepe nis. Enkele lezen voor uit hun evangelieboek en de evangelist Johannes is aan het schrijven. Bij hen geldt de doopvraag: geloof je het heilig evange- lie?



FOTO BRAM VAN DE SCHEUR

Fabeldieren boven, evangelisten beneden.

Boven de hoofden van de evangelisten zien we koppen van vreemde enge monsters, die hun tong uitsteken en lijken op draken met vleermuisoren en bokkenhorens. Ze horen duidelijk bij het Kwaad, dat veel gedaanten kan aannemen. Ze duiken op in 'grenssituaties tussen ondergang en heil', hier tegen de onderkant van de kuip met gewijd water.<sup>12</sup> Mogelijk staan ze daar omdat aan de dopeling driemaal gevraagd zal worden: "Ben je bereid de duivel af te zweren?"

Rond de kuip van het vont zijn tien lege plaatsen. We weten niet wat daar was aangebracht. Tien is in de kerk een heel opvallend getal, maar of het hier ging om de Tien Geboden of wat anders is niet meer te achterhalen.

Voor de apostelen moeten we op de Walburgisvont hoger kijken, namelijk op het deksel. Daar staan ze rond het dooppaviljoen. Zij hebben samen het belijden van de Kerk geformuleerd; hun Apostolische geloofsbelijdenis moet door elke dopeling beaamd worden.

In het dooppaviljoen, het hart van de voorstelling, zien we hoe een engel het kleed van Christus vasthoudt en Johannes de Doper zijn hand heft om hem te dopen... maar Jezus is waarschijnlijk al sinds 1572 spoorloos.<sup>13</sup> In het begin zal hij daar gestaan hebben, terwijl hij de toeschouwer recht aankeek.<sup>14</sup>

Op de hoogste trans van het torendeksel zien we nog vijf van de zes heiligen, die in het spoor van de apostelen een goed voorbeeld hebben gegeven van geloven. Om te beginnen staat daar Walburgis als de patrones van de kerk. Verder staat er Agnes met haar lammetje, waarschijnlijk een verwijzing naar het bisdom Utrecht, waartoe de kerk hoorde. Men had daar sinds het jaar 966 relieken van haar. Als derde staat er een onthoofde bisschop. Waarschijnlijk heeft de geelgieter hier een foutje gemaakt en moet het een onthoofd soldaatje zijn, want de Sint-Walburgiskerk had geen relatie met een onthoofde bisschop maar wel met de onthoofde soldatenheilige Justus.<sup>15</sup> Vervolgens is nog Stephanus als diaken te herkennen. Hij was ook aan het altaar van St. Simon en Judas in deze kerk verbonden. De dopeling moet beloven in hun voetsporen het goede te gaan doen, tot eer van God.

Op de torenspits van de vont zien we geen



FOTO BRAM VAN DE SCHEUR

haan zoals bij een kerktoren. In 1527 koos men bij een vont eerder voor een duif of een pelikaan op de spits. Daarmee maakte men waarschijnlijk een statement in een heftige theologische strijd van die tijd. Religieuze scherpstijpers ruzieden over de vraag of de mens de Heilige Geest, de duif – en daarmee Gods genade – al volledig ontving in de Doop of pas ten volle in de Eucharistie. In Zutphen koos men voor de laatste opvatting.<sup>16</sup> Daarbij passend zien we nu in top een pelikaan, als symbool voor de opofferende liefde van Christus.

Nadat de doopgetuige namens de dopeling de duivel afgezworen had en beloofd had Christus



FOTO JAN FRINGS

Het pictogram (drie cirkels) op de rand; erboven zien we nog net de letters van de naam Aessack.

te willen volgen, kon het deksel van de vont omhoog om te dopen. Maar waar moest hij met de kleine gaan staan? Daarvoor moeten we het pictogram zoeken op de rand van het deksel, recht onder Aessack. Op de kuiprand zit net zo'n pictogram, recht boven de evangelist Johannes. Als het deksel netjes gesloten is, zitten die pictogrammen tegenover elkaar.

De evangelist Johannes tekende op hoe de andere Jan, Johannes de Doper, bij de Jordaan stond te dopen en ineens Jezus aan zag komen en uitriep: "Zie het lam Gods, dat de zonde der wereld wegneemt".<sup>17</sup> Alle eeuwen door speelde dit moment bij dopen een grote rol.

Wie nu, staande voor de evangelist Johannes, langzaam recht omhoog kijkt, via het pictogram en de AE van Aessack komt uit bij - de nu lege plek van - Christus. Vanaf die plaats in front van Johannes kon de doopgetuige met de dopeling Christus nederig aankijken, zich beroepen op wat de evangelist schreef en vragen: "Heer, Lam

van God, wilt u ook mijn zonde afwassen?"

## Echt een doopvont

Het beeldprogramma op de vont blijkt een toelichting op de doopliturgie te zijn en het belang van de eucharistie te onderstrepen. De laatste decennia doen verhalen de ronde over de vont als wijwatervat of als ijkmaat. Daarvoor geeft het beeldverhaal geen aanleiding. Inmiddels is in een paar plaatsen zowel een doopvont als een iets kleiner wijwatervat gevonden.<sup>18</sup> Voor de Sint-Walburgiskerk hebben we daarover geen gegevens. Het enige wat we weten is, dat de vont de eeuwen door consequent doopvont of doopvat genoemd is. Om te zien hoe het gebruikt kan zijn, kunnen we tegenwoordig nog een doopdienst in de O.L. Vrouwekerk in Overveen en – binnenkort ook – in de Sint-Martinuskerk in Arnhem bijwonen.<sup>19</sup> In beide kerken staat een neogotische, iets kleinere versie van de Walburgisvont, gemaakt door Jan Brom. 

### Noten

- 1 Een oude Zutphense pond is 494,09 gram. Het is niet bekend wanneer precies de kogel kwijtraakte.
- 2 Frans de Witte financiële aantekeningen 1504-1522, Johan Aessack voortzetting daarvan 1523-1537, NL-ZuRAZ-0062, inv.nr.249.
- 3 Nu over de weg 196 km., destijds nog via het water bereikbaar via Antwerpen.
- 4 G.W.C. van Wezel *De Onze-Lieve-Vrouwekerk en de Grafkapel voor Oranje-Nassau in Breda*, 2003, pag. 321-327.
- 5 Krantenknipsel ZuRAZ Collectie Gimberg, arch. nr.00142, inv. nr 161. De vont weegt nu (incomplete) 2724 pond.
- 6 Joh. 1:29.
- 7 Deze tekst uit de Statenvertaling (zie Pieter Ousoren, *De Naardense Bijbel*, Skandalon 2004), komt ook voor op de tekstband bij het dooptafereel op de triptiek 'Van de zeven sacramenten' van Rogier van der Weyden, 1440-1445.
- 8 Mariakerk, Buitenpost. Ook de pelikaan is afgebeeld op dit doopvont.
- 9 Wikipedia: St. Patricks Purgatory, geraadpleegd 7-12-2018.
- 10 Het verhoogde vloertje was eerst van kleine rode estriken. Bij de verplaatsing van de vont tijdens de restauratie o.l.v. P.J.H. Cuypers heeft de Zutphense smid B.J. Mentink het hek aan de zuid-

kant met één vak verlengd en aan de torenkant met vier vakken. Collectie Gimberg, arch. nr 142, inv.nr 161.

- 11 Ps.22:22, J. Kroesen en R. Steensma, *Het middel-eeuwse dorpskerkinterieur*, Leuven 2004, p. 334.
- 12 J. Kroesen en R. Steensma, p. 340.
- 13 H.H. Kiezebrink, *Wandeling door de St.-Walburgiskerk*. Zutphen 1962, p. 20-21: Diefstal vermoedelijk 10 juni 1572.
- 14 Dr. K. Lutze, i.v.m. herziening tekst *Metallene Taufbecken des Mittelalters (Band van serie: Bronze-geräte des Mittelalters)*, Berlijn. (in voorbereiding), Deutscher Verein für Kunstwissenschaft.
- 15 Justus' relieken werden hier zorgvuldig bewaard en gered in de tijd van de Reformatie.
- 16 Briefwisseling met dr. K. Lutze, 23-02-2000.
- 17 Joh.1:29.
- 18 Ermelo, Norg.
- 19 Jan Hendrik Brom heeft de Walburgisvont nauwkeurig bekeken en daardoor geïnspireerd de vont voor Overveen (1888) en Arnhem (1896) gemaakt. Bij beide vonten zijn als heiligen op de trans ook persoonlijke patroonheiligen van de opdrachtgever toegevoegd. Brom heeft het pictogram van de drie ringetjes niet herkend en voor de ontbrekende Christus een figuur ontworpen, die niet frontaal de kerk inkijkt maar zijn gezicht afwendt.